

„Plačaj me! Če tvoj oče ne daje več na upanje, tudi jaz ne morem. Plačaj!“

„Prosim,“ je komaj slišno siknil skozi zobe Milan. Počasi se je izravnal in leno pljunil predse: „Tatica!“

Za hip je vso sobo omrtvičila napeta tišina. Ventilator je zajokal, da je skoraj zadušil histerični smeh pijane Lize.

„Kaj praviš? Tatica? Naj me hudič, če sem do te minute ukradla kaj več, kot eno samo, edino steklenico višnjevca. Zate, svinež nemarni! Zate sem jo ukradla! Na tvoje povelje sem jo ukradla! Se spominjaš? Višnjevca, zadnjič? V moji kamri sva ga potem požrla.“

Gospod nadpreglednik je bedasto strmel v Milana, ki je z desnico pijano brodil po laseh. Od časa do časa je pogledal po gostilni in bedast smehljal zadrege mu je krivenčil usta. Potem je vstal in se odzibal k črvivemu stojalu. Vzel je površnik in klobuk, vrgel 100 din na pult pred gostilničarja in z razpokanimi ustnicami tiho zabrundal: „Za Lizo.“

Ko je bil že mimo polirjeve mize, je Liza bliskovito zgrabila kozarec in ga vrgla za njim. Rutinirani natakarc Franc je čašo prestregel z pločevinastim pladnjem, da so črepinje rezko zazveneale.

Zunaj je žalostno rosilo. V asfaltu so kot v motnih zrcalih dolgočasno migotale deževne kaplje. Nikjer ni bilo žive duše. Samo stražnik je tam ob hiši negiben stal pod svojo nerodno gumijasto kapuco. Življenje mesta je tonilo v deževno noč. Bilo je tiho kot v vlažni kleti. Le od kolodvora sem je od časa do časa hušknilo mimo cerkvenega stolpa kovinsko jecanje nočnih vlakov in se klavrno razbilo ob slemenih mrtvih hiš.

Naslednje jutro je vstal Milan Ponikvar ob pol enajstih...

Treznost v vprašanju malih narodov

Dušan Kermauner

Vprašanje malih narodov je del splošnega narodnega vprašanja, ki obsega poleg njega še vprašanje kolonialnih narodov. Zgodovinsko je vezano na razvoj tistih narodov, katerih domovina je bila v ekspanzijskem območju treh vzhodnoevropskih cesarstev, avstrijskega, turškega in ruskega. Pod to vprašanje ne moremo spraviti privilegiranih malih držav v zahodni Evropi (Švica, Holandska, Belgija), katerih narodi so preživeli meščanskodemokratski prevrat že v ranem kapitalizmu in se nato uveljavili kot „enakopravni“ udje evropske politične skupnosti, niti treh skandinavskih narodov, ki so se prav tako kakor Švicarji, Holanci in Belgijci lahko omejili in zaprli v sebično samovšečnost. Če se ne oziramo na Irce, ki so izjema v zahodno-severni Evropi, je nastopilo vprašanje malih narodov v vzhodnoevropskem smislu le še v španskem kraljestvu s Kata-

lonci in Baski. Pravi „mali narodi“ so bili že pred nastopom meščansko-demokratskega prevrata vključeni v imenovane kontinentalne imperije in so vstopili v njegovo razdobje kot neenakopravni, zapostavljeni narodi, kot narodi, ki niso imeli v dobi fevdalizma svoje „zgodovine“ ali pa so jo izgubili, ker se je njihov vladajoči sloj odnarodil. Pri teh narodih pogosto govorijo ljudje o stoletnem spanju in suženjstvu, ne da bi pomislili, v čem je to konkretno obstajalo: v dejstvu, da so bili v njihovih domovinah višji sloji — plemstvo, buržoazija in birokracija — narodnostno tuji, da so pripadali drugemu, vladajočemu narodu. Tem podrejena ljudstva so obstajala le iz izkoriščanih in zatiranih slojev, predvsem in v začetku modernega razdobja skoraj le iz kmečkega, tujim fevdalcem podložnega prebivalstva, ki je živelo v lokalni zaprtosti in nemoteno ohranjalo svojo etnično in jezikovno samobitnost od roda do roda. Njihovo okostenelo družbeno stanje je zrušila družbena preobrazba, ki jo je prinesel kapitalizem. Ko jih je potegnil v svoje blagovno in delovno težišče, se je vsepovsod začela prebujati samozavest nižjih ljudskih plasti, iz katerih je začelo rasti in se prebijati kvišku novo malomeščanstvo, zlasti nova inteligenca. To prebujanje in prebijanje je moralo dobiti pri „spečih“ ljudstvih značaj narodne prebuje. Vsa družbena nasprotstva, to je nasprotstva med nižjimi ljudskimi plastmi zatiranega naroda in višjimi razredi vladajočega naroda so nujno dobila značaj narodnih nasprotstev, značaj boja proti tujemu gospodstvu. Pri teh prebujajočih se narodih je moral nastopiti protifevdalni meščanskodemokratski prevrat kot narodni prevrat. Z drugimi besedami: narodno prebujanje je bilo oblika, v kateri se je razvijal meščanski red s svojo demokracijo, ki je bila izraz in pogoj družbeno-politične povzdige nižjih ljudskih slojev.

Bistvena vsebina družbenega procesa v omenjenih štirih kontinentalnih imperijah, ki so bili še v začetku 20. stoletja na pol ali pa še bolj fevdalne tvorbe, je bil razvoj kapitalistične blagovne proizvodnje in dvig novih, z meščansko demokracijo spročenih ljudskih sil, ki so se skušale prebiti do večjega, odločilnega vpliva. Kljub temu, da je imelo fevdalno plemstvo v rokah poveljniške postojanke v družbi, je njegova družbena moč relativno vse bolj plahnela prav tako, kakor je vse bolj izginjala moč starega patricijskega meščanstva v valovju novega meščanstva, ki se je zlivalo s podeželja v naraščajoča mesta. Razvoj šolstva in drugih panog državne uprave je pospešil razvoj nižjega in srednjega uradništva in svobodnih poklicev, ki so izpodkopavali prej vsemogočni vpliv visoke birokracije, izhajajoče iz plemstva. Tako so tisti sloji, ki so predstavljali politično in kulturno prevladujočo tujo plast nad „spečimi“ ljudstvi, odmirali, iz teh ljudstev pa so rasle sveže družbene sile. Te žive sile so se uveljavile — da pokažem na konkretne zgodovinske ilustracije opisanega procesa — v prvi vstaji balkanske raje v začetku 19. stoletja, v l. 1848., ko

je zajel val meščanskodemokratske revolucije tudi Avstrijo in prinesel njenim narodom „pomlad“, v l. 1905., ki je pomenilo enako pomlad za narode ruske države, v l. 1917., ki je prineslo padec carizma, uničenje ruskega fevdalizma in meščanskega reda ter s tem osvoboditev narodov, v letu 1918., ki je prineslo razpad Avstro-Ogrske, in končno v španski revoluciji v zadnjem desetletju, ki se je zaključila s podobno restavracijo sil starega reda kakor po l. 1848. v Avstriji in po l. 1905. v Rusiji...

Iz razčlenbe tega zgodovinskega dogajanja lahko napravimo jasen in nepobiten zaključek, da težnja družbenega razvoja v tem razdobju ni bilo uspavanje in umiranje malih narodov, ampak njihovo prebujanje in oživljanje, ni bilo njihovo vsrkavanje od tistih narodov, ki so socialno, politično in kulturno vladali nad tem „narodnim drobirjem“, ampak razvoj njihovih socialnih, političnih in kulturnih sil, ohranjanje njihove jezikovne svojstvenosti in razvijanje njihove narodne kulture. Iz poteka in izida družbenega razvoja logično sklepamo na njegovo tendenco. Če bi bil njegov potek in izid drugačen, potem bi bila dala zgodovina prav n. pr. ideologu nemškega imperializma Paulu Rohrbachu, ki je l. 1916. v knjigi „Der Krieg und deutsche Politik“ zapisal o malih baltskih narodih: „... Tu je prostor za nemško kolonizacijo... Že iz kulturnih razlogov bodo mali narodi tega področja (Esti, Leti, Litovci) germanizirani v kratkem času... v razdobju dveh generacij... Kaj naj porečejo mali narodni drobci brez lastne kulture proti tej zamisli?“ Nemški imperialisti niso videli, da so ti „narodni drobci“ v svojem socialnem in hkrati narodnem boju ustvarili lastno kulturo in z njo zavrli asimilatorično silo tuje kulture. Asimilacija malih narodov po velikih ali večjih narodov se je ustavila in narodnostne meje se od prebujenja narodov dalje niso več premikale drugje kakor v dvojezičnih, mešanih mejnih področjih, kjer je običajno prevladal kolonizacijsko močnejši živelj večjega naroda. Izkušnje vse novejših zgodovine so pokazale, da kultura velikega naroda sama po sebi ni močnejša ali „večvredna“ od kulture malega naroda in da bi zatorej bilo mogoče narodnostne meje premikati le z nasilnim preseljevanjem celotnega, tudi podeželskega prebivalstva; to sredstvo „arondiranja“ narodnih ozemelj se je pravkar začelo uporabljati tudi v Evropi...

Če se po tem razmišljanju vprašamo, kaj daje malemu narodu, recimo nam Slovencem pravico do obstoja, se nam ni treba sklicevati na nobeno abstrakcijo, ki je vedno le zaključek iz dejanskega konkretnega življenjskega razvoja in nič drugega biti ne more, ampak moramo naravnost reči: daje nam jo življenje, družbeni razvoj, ki nas je nujno napravil za narod, ki nam je omogočil, da smo si ustvarili svojo narodno kulturo in morali priti do narodne samozavesti, do neomajnega prepričanja o polni pravici našega narodnega obstoja pod soncem. To preprosto, a neizpodbitno utemeljitev pravice vseh, tudi malih narodov do prostega razvoja in razmaha

narodnih sil zaradi čim večje gmotne in duhovne proizvodnje v svojo in občečloveško blaginjo, pa zastira načelo imperialističnih velikih ali večjih narodov, češ, da nimajo samo pravice do obstoja, ampak tudi do večjega življenjskega prostora in v njem do okrnitve pravice malih narodov do obstoja. To svojo večjo pravico utemeljuje z lastno večjo gmotno silo, ki se izraža v večjem številu in naravno v večji vojaški sili, v večjih množinah gmotne in duhovne proizvodnje; tem dejanskim „prednostim“ priobešajo še neutemeljeno kulturno večvrednost, spričo katere si lastijo pravico, obvladovati kulturno „manjvredne“ narode, ki jih po potrebi s silo „prepričajo“ o svojem „kulturträgerstvu“. Vladajoči razredi malih narodov hočejo ostati vključeni v imperialistični red in zato sprejemajo to načelo: tudi pri teh narodih si verniki imperializma domišljajo, da je osnova pravice njihovega naroda do obstoja tudi neka lastna sila, ki pa dejansko obstoji le v naslonitvi na resnično silo kakega velikega naroda, čeprav je ta naslonitev zaradi formalne samostojnosti malega naroda bolj ali manj prikrita. S takega vidika ni moči misliti na resnično federativno strnitev malih narodov med seboj ali malih narodov z velikimi, kakor dokazuje zgodovinsko izkustvo. Táko je ozadje miselne zmede, ki spravlja vprašanje malih narodov v zagato in ki jo skušajo sedaj pri nas povečati tisti verniki imperializma, katerih izhodišče v tem vprašanju je notranji obup nad usodo, da so rojeni kot pripadniki malega naroda, ki pri vsem naporu ne more razviti tolike gmotne sile kakor veliki...

Nedavno smo bili priče poskusa, da bi ta miselna zmeda slavila nekako zmago slavje nad — slovenstvom. „Jutro“ je 14. oktobra v uvodniku „Romantika in realnost“ iz današnje „velike zaskrbljenosti tako imenovanih malih narodov Evrope“ zaključilo, da je konec pravlјice o novi pomladi malih evropskih narodov; izreklo je upanje, da se bodo morali „doktrinarji“ malih narodov sedaj „iztrezniti“ v globoki žalosti nad usodnim dejstvom, da ne pripadajo velikim narodom, katerih čas je nastopil... „Jutro“ je bilo že zdavnaj „trezno“, ker se nikdar ni „opijanјalo“ z vero v srečno življenje svojega malega naroda kot enakopravnega, polnovrednega uda človeštva, ampak je rade volje odmetavalo svoje „malonarodno“ slovenstvo. Občudovalci imperializma danes vidijo, da od njihovih maloimperialističnih sanj spričo veleimperialistične stvarnosti ne more nič obstati, in so zaradi tega, ker vidijo pred seboj pomlad imperializma namesto njegove pozne jeseni, zašli v paniko ter postali iz občudovalcev obupanci imperializma. Svojo paniko bi sedaj radi vsilili tudi tistim, ki so izgubili vero v imperialistični red in našli miselno pot iz njega.

Zbodla jih je vera v slovenstvo, v obstoj slovenskega naroda, ki sta jo izpovedala zadnji zvezek „Sodobnosti“ in Edvard Kocbek v septembrskem zvezku „Dejanja“. „Sodobnosti“ zamerja „Jutro“ od 11. oktobra, da „zahteva samo to vero in nič drugega“, Kocbeku pa očita „naivni“ in „z

ničemer utemeljen optimizem“, ki se izraža v njegovem poudarjanju „velike misli, da je Slovencem od nekdaj dana zapoved, naj si ustvarijo svojo srečno domovino“, in v njegovem pričakovanju, da „za zaštrtim nebom čaka naš veter“. Kocbek je v pismu na „Jutro“ (13. oktobra) dobro opomnil, da je ta njegov zaključek lahko „neprijeten samo ozkim ljudem, ki smatrajo vero v zmago malega naroda za naivno, ali razočarancem, ki današnjo vedno večjo zagrenjenost istijo z življenjskim realizmom.“ „Jutro“ je seveda moralo na to izjaviti, da mu vera v zmago malih narodov ni naivnost, pristavilo pa je, da „je za to zmago treba mnogo več kakor samo vere in doktrin“. Kaj razume pod tem „mnogo več“, je ostalo zavito v meglo v formulaciji, „da je vprašanje malih narodov v sedanjem konfliktu tudi vprašanje moči in odpora, vprašanje hladnih dejstev in računov“. Jasno je samo to, da so ti „Jutrovi“ računi zares „hladni“, kajti po vsem njegovem zastavljanju vprašanj so v nasprotju z vero v slovenski narod, ne pa njena dopolnitev, temeljijo na neveri vanj in na veri v imperializem.

Kocbekov članek „Mali in veliki narodi“ se resda začena s „strahom“, toda ta „strah“ je le oblika popolne obsodbe imperialističnega reda, ki po piščevi idealistični formulaciji „resno grozi naravnemu redu, ki ga sestavljajo veliki in mali narodi“ (Dejanje 1939, str. 265). Zanj je enakovrednost in enakopravnost velikih in malih narodov nujnost in resnica, ki jo „mora priklicati veliko izkustvo“ kakor „sleherno veliko resnico“. Kocbekova vera temelji na stvarnem spoznanju in občutenju. Trezno in brez iluzij podaja objektivno zgodovinsko izkustvo, ko zavrača obe „hegemonistični volji“, ki se danes borita za nadvlado Evrope in sveta ter ki sta si podobni ne glede na to, da kaže ena „svojo nasilnost javno, brez zadržkov“, druga pa „posredno in premišljeno“, in ko ne pričakuje „resnično demokratičnega reda“ niti od totalitarnih vladavin niti od zahodnih demokracij, „dokler ne bodo spremenile svojega plutokratskega bistva in zaživele v novi politično-družabni stvarnosti“. „Jutro“ vidi med to Kocbekovo analizo obeh imperializmov in njegovo optimistično vero „preočitno nasprotje“ in pripominja, da ta vera vsaj „ne izhaja nujno iz avtorjeve prejšnje razčlenbe položaja malih narodov v sedanjem razpletu evropske tragedije“. „Jutro“ seveda ne more videti, da sta Kocbekova obsodba imperializma in njegova vera v neimperialistični „naravni“ red neločljivo in nujno vezani. Kocbeka je pravilno vodila miselna pot do zaključka, da smisla človeškemu aktivizmu malih narodov ni moči najti drugje kakor v boju za neimperialistični red; zato zavrača globoko protičloveško in protinarodno misel, češ, da je imperializem večn, utemeljen v slabi, nepopolni človeški naravi, in veruje v končni prodor ideje narodne in družbene pravičnosti, veruje v federativno ureditev Evrope (zakaj ne sveta?), ki naj bo „zveza velikih in majhnih domovin“ (str. 268). „Jutro“ pa iz imperializma ne vidi nobene poti in zato brezplodno sestavlja „hladna dejstva in račune“ ter skrčuje

vprašanje malih narodov na „vprašanje moči in odpora“; neumljiva mu je Kocbekova in naša misel, da mora postati vsak mali narod „polnovreden ud politične skupnosti sveta“ in da se mora v ta namen „udeležiti pravičnega svetovnega gibanja“ (str. 269). Tu tiči praktično bistvo vsega vprašanja: mali narodi morajo svoje moči pravilno uporabiti, ne v pomoč imperialistični reakciji, pa bodisi na strani „manjšega zla“, to je zla, ki je le v določenem delu sveta manjše, ampak le v zavarovanje svojega narodnega obstoja in napredka. Tu je Kocbeku res zmanjkalo oporišča ali bolje, tu je Kocbek oporišče odklonil...

Ni pravljica dejstvo o neustavljivem razvoju malih narodov, ki zahteva in bo dobil ustrezno politično nadstavbo v federaciji, temelječi na resnični enakopravnosti, pač pa je pravljica mnenje, da bi se morali narodi zaradi ohranitve svojih svojstvenosti, zaradi razvijanja svojih narodnih kultur, ki so narodne po obliki in koloritu, po vsebini pa občečloveške, spoprijemati in izčrpavati v medsebojnem boju. Ta pravljica je izmaličila samoodločbo narodov tam, kjer se je izvedla v znamenju sovražne ločitve naroda od naroda. Kajti zavarovanje obstoja in napredka vseh narodov je mogoče le v redu, kjer se polno izživiljanje poedinega naroda ne zadeva ob polno izživiljanje drugih narodov. Tak red pa ni mogoč na temelju sovražnega ločevanja naroda od naroda, ampak na temelju povezovanja, strnjevanja enakopravnih narodov v skupnem življenjskem prostoru.

Taka združitev narodov v skupnem življenjskem prostoru osvobodi v njej obsežene male narode negotovosti, skrbi in strahu, katerim so v imperialističnem svetu izročeni. V taki pravi zvezi narodov ni mogoče slišati stokanja malih narodov, kajti le v njej dosežejo popolno enakopravnost, ne samo formalno, ampak tudi dejansko. Mali narodi tu ne morejo biti več predmet medsebojnega izigravanja. Tu ne more biti manjvrednih in večvrednih narodov ali „ras“, tu so vse narodne kulture enakovredne, tu morajo uživati kulturno bolj zaostali narodi, ki so bili prej zatirani in zanemarjeni, večjo podporo, da sem čim prej dvignejo na občo višjo raven, tu nikakor ni velik narod v ničemer boljši in vrednejši od malega, tu ne more narod z ugodnejšim geopolitičnim položajem (n. pr. z obmorsko lego, s križiščno lego, s preobiljem surovinskega bogastva itd.) uživati nobenih prednostnih pravic in nobenih monopolov, tu gre za solidarno družino narodov, ki mora seveda svoje gnotne sile, politične in gospodarske, osredotočiti za skupno obrambo skupnega življenjskega prostora in za skupni razvoj skupnega gospodarstva, ki je osnova razcvetu vseh narodnih kultur. Vsak izmed združenih narodov mora razviti iz sebe vse, kar more; to mu ni samo pravica, ampak dolžnost. Za to jim je seveda potrebna vera vase pa tudi vera v skupnost, ki njihov razvoj podpira. L. 1922. je zapisal dr. M. v razpravi „Jugosloveni, Slovani in Jugoslovani“ (str. 34 in 36):

„Smatram navzlic vsemu, kar se je dogajalo in se še dogaja, za gotovo, da od kapitalistično-imperialističnega režima osvobojeno človeštvo vobče in slovansko posebej najde možnost in način življenja za velike in male narode... Izhod nudi federativna oblika državnega življenja, ki zadošča po eni strani gospodarski in politični potrebi po večjih... ozemljih, po drugi strani pa zopet ustreza stremljenjem malih narodov po samostojnosti.“ Zamisel, ki jo razvijam tu, torej ni od danes. Protiimperialistična „svetovna ideja“, ki „bi bila brezpogojno pripravljena pomagati človeku sploh“ in ki je Kocbek še nikjer ne vidi, je že dolgo tu in je rasla v pomenu hkrati s svetovno družbeno silo, ki je od vsega začetka njena nositeljica. To idejo zavračati kot „idejni imperializem“, bi bilo pač smešno početje. Razlika med takim neimperialističnim skupnim življenjskim prostorom in med življenjskim prostorom enega velikega naroda, ki si izrezuje iz sveta avtarkičen imperij zase in pri tem brez pomisleka tepta manjše in slabotnejše narode v tistem prostoru, sklicujoč se bodisi na svojo kulturno večvrednost, na svoje civilizacijske naloge ali na svojo „višjo raso“, je tako velikanska in očitna, da je tudi najkrajatkovidnejši opazovalec ne more prezreti, če ima dobro voljo, spoznati in priznati resnico.

Mislim, da po tem razmišljanju lahko utemeljeno izrečem prepričanje, da slovenskega stališča v smislu vere v obstoj in razvoj slovenskega naroda ni moči pretirati. Narod, bodi majhen ali velik, je nekaj organskega, zraslega, živega in smešni so unitaristični „nacionalni mehanisti“, naj žive kjer koli — v Španiji ali pri nas —, ki hočejo iz „hladnih“ političnih računov tajiti narodnostna dejstva ali mižati pred njimi in iščejo za tako početje opravičila v miselni zmedi glede vprašanja malih narodov. Skrajno megleni in otipljivo nezadostni „Jutrovi“ nasveti, ki izvirajo iz take zmede, so skoz in skoz zgrešeni, kjer zbudajo bojazen pred „priznanjem obstoja več narodov“ pri nas in kjer svetujejo Slovencem, naj bi se odrekli svoji narodni „popolni izgraditvi“.

Pot med blažene

Miško Kranjec

Poslej je bilo vse natančno določeno v njenem življenju: začelo se je v zgodnjih jutranjih urah, ko še zvezde niso začele bledeti, ko so petelini v prvo in drugo odpeli. Tedaj se je Mankica prebudila. Ni mogla spati. Obsedela je na svojem trdem ležišču. Tete so še spale in včasih je katera glasno govorila. Samo mamica se je že predramila.

Toda za razmišljanje in sanjarjenje ni smelo biti časa; zakaj vedela je, da je sanjarjenje, ako že ne grešno samo po sebi, pa vsaj nevarno.